

Мілай А.О.

канд. економ. наук, доцент

Національний технічний університет України «КПІ»

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД К ДОСЛІДЖЕННЮ ЕКОНОМІЧНОЇ ПРИРОДИ ФІРМИ

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРИРОДЫ ФИРМЫ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO INVESTIGATING ECONOMIC NATURE OF THE FIRM

Стаття охоплює теоретико-методологічні аспекти становлення і розвитку фірми. Досліджуються умови при яких, в певний історичний період з'являється фірма, як система капіталістичного виробництва, яка базується на технологічному розподілі праці. В дослідженні послідовно доводиться думка, що створення фірми в історії розвитку людства є скоріше випадкове явище ніж закономірне. Її поява є результатом унікального збігу двох дуже рідкісних в ринковій економіці обставин які склались в Англії в середині XVIIIст. По перше, це формування довготривалої, декілька десятків років, хвилі підвищеного попиту на товари бавовняного виробництва в Англії. По – друге, несподівана поява на ринку праці досить великою кількості робочої сили низької кваліфікації, внаслідок проведення політики «огороджування». Підсилюючим фактором було й те, що додаткова робоча сила на ринку виявилась дуже дешевою внаслідок того, що потенційні робітники не мали ніяких засобів для існування. Внаслідок поєднання таких факторів на ринку з'являються фірми, як форми організації капіталістичного виробництва, метою якого є не задоволення власних потреб і потреб суспільства, а виключно отримання прибутку. Паралельно відбувається процес зміни характері конкретної праці і її взаємодії з працею абстрактною.

Ключові слова: ринок праці, продуктивні сили суспільства, промислова революція, абстрактна праця, конкретна праця, управлінський розподіл праці, технологічний розподіл праці.

Статья охватывает теоретические и методологические аспекты формирования и развития фирмы. Исследуются условия, при которых, в определенный исторический период появляется фирма как системы капиталистического производства, которая основана на технологическом разделении труда. В исследовании постоянно акцентируется мысль о том, что создание фирмы в истории человечества это скорее случайное явление, чем закономерный процесс. Ее появление является результатом уникального сочетания двух очень редких, в истории рыночной экономики факторов, которые сложились в Англии к середине XVIII века. Во-первых, сформировалась долгосрочная, на несколько десятилетий, волна повышенного спроса на продукцию текстильного производства. Во-вторых, неожиданное появление на рынке труда довольно большого количества неквалифицированной рабочей силы, как результат проведения политики «огораживания». Влияние этих факторов усиливалось тем, что дополнительная рабочая сила на рынке труда, к тому же, оказалась очень дешевой, так как потенциальные работники не имели абсолютно никаких средств к существованию. В результате сочетания этих факторов на рынке появились фирмы, как форма организации капиталистического производства, целью которого является не удовлетворение собственных потребностей и потребностей общества, а исключительно получение прибыли. Параллельно проходит процесс изменения характера конкретного труда и его взаимодействия с трудом абстрактным.

Ключевые слова: рынок труда, производственные силы общества, промышленная революция, абстрактный труд, конкретный труд, управленческое разделение труда, технологическое разделение труда.

Article covers the theoretical and methodological aspects of the formation and development of the company. We investigate the conditions under which, in a certain historical period appears as a firm system of capitalist production, which is based on the technology division of labor. The study continually emphasized the idea that the establishment of the company in the history of mankind is the most random thing than natural processes. Its appearance is the result of a unique combination of two very rare in the history of the market economy factors that have been established in England by the middle of the XVIII century. First, formed a long-term, for several decades, a wave of increased demand for the products of textile production. Secondly, a surprise appearance on the labor market is quite a large number of unskilled labor as a result of the policy of "enclosure movement". The influence of these factors strengthened by the fact that the additional labor at the market of labor, moreover, proved to be very cheap, as potential employees had absolutely no credit livelihood. The combination of these factors at the market appeared firm, as a form of capitalist production, the purpose of which is not to satisfy their own needs and the needs of society, but only making a profit. Parallel to the process of changing the nature of the labor and its interaction with abstracts labor/

Keywords: the labor market, the productive forces of society, the industrial revolution, abstract labor, concrete labor, administrative division of labor, technological division of labor

Вступ. Велика кількість фактів сучасного господарського життя, як в нашій країні, так і за кордоном, свідчить про те, що економічна теорія фірми переживає

в теперішній час кризи. Невдалі спроби в нашій країні реформувати господарський механізм, на думку багатьох дослідників, пов'язані з помилками в структурній реорганізації на рівні первинного господарського ланцюга. Причини таких невдач неможна зводити лише до недоліків макроекономічної політики. Існують досить вагомі чинники вважати, що неадекватність поведінки об'єкта регулювання пов'язана з неадекватністю наших уявлень про цей об'єкт.

На нашу думку, сучасна криза теорії фірми не випадкова. В дослідницькій практиці теорія фірми, по суті, розчинена в загальному курсі економічної теорії: в макроекономіці це об'єкт регулювання, в мікроекономіці – діюча особа, але з обмеженим колом завдань, які, основним чином, зводяться к пошуку оптимальних обсягів виробництва, що значно збіднює дослідження. Разом з тим розробка теорії фірми – одна з актуальних проблем сучасної економічної науки. Під теорією фірми ми розуміємо система поглядів на природу її погодження, сутність, поведінку і еволюцію фірми.

Дослідженню проблематики становлення та розвитку фірми присвячено багато праць науковців: Р. Коуза [2], І. Ансофа [1], М. Портера [7].

Постановка завдання. Основними цілями наукової статті є дослідження умов і природи походження фірми та особливостей характеру поєднання факторів виробництва які вона використовує.

Методологія дослідження. Теоретичною та методологічною основою статті є роботи вітчизняних і зарубіжних вчених в галузі дослідження особливостей економічної природи фірми. У роботі використовувались загальнонаукові та спеціальні методи дослідження економічних процесів і явищ. Із загальнонаукових методів застосовано: абстрактно-теоретичний, діалектичний, аналізу і синтезу та інші, які були використанні при узагальненні теоретико-методологічних положень

Результати дослідження. В світовій економічній науці існує достатньо велика кількість різноманітних підходів к дослідженню фірми. Серед них можна виділити два основних: технологічна і контрактна концепції. Основні відмінності між цими концепціями полягають перш за все методах дослідження поведінки фірми, а також в факторах, визначаючих розмір фірми, її організаційні форми, в різних підходах в оцінці цілей діяльності фірми і механізму її функціонування. Технологічна концепція була історично першою спробою вивчення діяльності фірми. Цієї концепції дотримувалися класична, неокласична та марксистська школи. В рамках цієї концепції фірма розглядається як виробнича одиниця яка оптимальним засобом перетворює фактори виробництва в готову продукцію[5].

В межах неінституціоналізму визначається інший напрямок дослідження природи фірми. Його розробником слід вважати американського економіста Рональда Коуза. В своїй роботі «Природа фірми» [2] він визначає фірму як «пучок контрактів» між власниками різних факторів виробництва. На його думку фірма виникає з метою оптимізації трансакційних витрат.

Не поглиблюючись в суперечку з ціми концепціями фірми, необхідно зауважити лише одне. Вони не дає відповідь на питання чому і як створювалися перші фірми? Чому вони, на перших порах, виграли конкурентну боротьбу у тих форм організації виробництва які на той час існували? Адже, по-перше, для свого рівні розвитку, і мануфактура, і ремісники використовували фактори виробництва раціонально. По-друге, в ті часи коли створювалися перші фірми трансакційні витрати, якщо і були, то дуже мінімальні. Їх оптимізація суттєво на рентабельність фірми не впливала і тому мало що могла додати в конкурентній боротьбі з ремісниками або мануфактурою.

В сучасній економічній літературі фірма, як економічна категорія має різні визначення. Наприклад, фірма – організаційно відокремлена та економічно самостійна первинна ланка сфери народного господарства, яка виготовлює продукцію (виконує роботу або надає платні послуги)[8, с. 10].

На нашу думку, більшість з визначень не розкривають економічну природу фірми, а від так не дають відповідь на багато закономірних питань. Наприклад, чому в певний період історії цивілізації вони взагалі почали створюватися? Це явище ніяк не можна пояснити с точки зору, наприклад, виникнення і розвитку ринку. Ринок існує майже 5 тис. років. А фірми, як відомо, почали виникати не раніше 250 років потому, тобто на початку промислової революції. І виникають вони саме у Європі, ринок якої на той час, в порівнянні з ринком сходу, наприклад ринками Індії або Китаю, був значно менш розвинутим і до того ж став розвиватися значно пізніше. Навіть Голландія, яка на той час мала значно більш розвинутий ринок ніж Англія, не мала жодних передумов для початку промислової революції.

С точки зору, класичної економічної теорії, фірма, взагалі не повинна була з'явитися і в подальшому існувати, тому що об'єднання в рамках підприємства певних суб'єктів ринку, відбувається всупереч самому механізму функціонування ринку. Так Адам Сміт вважав, що у відповідності с дією «невидимої руки» - тобто, власне, механізму ринку - усі суб'єкти ринку повинні діяти виключно у власних інтересах - збільшувати свій прибуток, і діючи тільки так, а не інакше, вони найкращим чином досягають суспільного блага, задовольняють суспільні інтереси [2].

Працівники фірми не отримують прибуток, більш того, на ранніх стадіях становлення фірм вони навіть не були зацікавлені в його збільшенні, тому що для них це оберталось зростанням інтенсивності праці. Виникає питання, а хто і чому буде працювати на перших фірмах? Ринку праці ще немає, і складається він значно пізніше появи перших фірм[6]. Як відомо, від часу створення перших фірм до початку формування ринку праці пройшов досить тривалий час.

Потенційно на перших фірмах в якості найманих працівників могли працювати ремісники, або селяни. Що стосується перших то вони, як мінімум, при переході на найману працю, повинні були відмовитися від принципів на яких базується механізм «невидимої руки» ринку - виробляти продукція виключно заради досягнення власних інтересів. А от що їх може спонукати діяти в супереч власних інтересів, не зрозуміло. Це по – перше. А, по – друге, їх заробітна плата на фірмі повинна була б перевищувати їх доходи від власного ремесла, тільки в такому разі з'являється більш - менш зрозуміле пояснення переходу на найману працю.

Що стосується селян, то в цьому випадку, ситуація складається дуже прозора. З одного боку, в суспільстві немає системи професійної освіти. Тоді хто і де їх буду навчати ремеслу? З іншого, на що їм в загальні наймана праця далеко в місті, якщо є власне господарство яке забезпечує усім необхідним їх самих і уся сім'ю. Селянину, щоб стати працівником на фірмі, треба отримати певну професійну кваліфікацію, а потім кинувши своє господарство, разом з сім'єю їхати в місто, невідомо куди і як їхати, розвинутих транспортних сполучень немає, і найматись до когось на фірму, знову таки невідомо на яких умовах. Для таких дій потрібні дуже сурові мотиви. Безумовно, для пояснення незрозумілої поведінки певних суб'єктів ринку можна спекулювати на байках істориків, які нам розповідають про дуже важке життя селян. І тому вони погоджувалися кинути своє господарство і їхати в місто працювати 14-16 годин на добу, не маючи власного житла і отримуючи невелику заробітну плату, навіть в порівнянні з тими доходами, які вони мали, працюючи в сільському господарстві.

Нарешті виникає ще одне питання. Яким чином підприємець може платити своїм найманим працівникам більше того, що заробляють ремісники і селяни? При цьому сам організатор виробництва повинен отримувати дохід не менший тих самих ремісників, витративши на створення фірми значні кошти, які спочатку треба окупити, а вже потім ставити питання про збільшення зарплати працівникам на рівні як мінімум доходів селян. Але щоб ця економічна модель поведінки працювала, платити треба зарплату на рівні що перевищує доходи останніх

Відповідь однозначна – треба або визнати що при існуючому на той час стані розвитку продуктивних сил суспільства така модель поведінку його суб'єктів неможлива, бо вона суперечить самим основам ринку. Або пояснити чому основні суб'єкти рівноважного ринку починають діяти в супереч своїм власним інтересам.

Безумовно, коли з'являться машини і їх використання значно підвищить продуктивність праці, фірма отримає переваги над ремісниками. Проблема в тому що такі машини з'являються тільки на початку, або навіть в середині промислової революції. Тобто спочатку з'являються фірми, а потім вже певне обладнання і устаткування, використовуючи яке можливо підвищити продуктивність праці, але ніяк не навпаки.

І ще більша проблема виникає з використанням у виробництві машин. По-перше, звідки вони з'являться. Хто і як, під який попит буде налагоджувати їх проектування і масове виробництво?

Ринок, як правило, рівноважний. А значне збільшення продуктивності праці за рахунок використання машин, руйнує рівновагу ринку. Де знайти попит під значне зростання виробництва продукції? В звичайних умовах такого попиту немає. Більш того, де реміснику взяти капітал для придбання необхідного устаткування, адже банківської системи не існує і відповідно дешевих кредитів теж.

Якщо комусь в ті часи і вдалося так чи інакше вирішити усі названі проблеми і він дійсно отримав в необхідному розмірі достатньо дешевий капітал і необхідних працівників, то, як мінімум, той підприємниць повинен був бути впевнений, що створення фірми забезпечить йому більш високий рівень продуктивності праці в порівнянні з ремісничою майстернею.

При перших думках про створення фірми це, в загалі було не вочевидь. Адже мова йшла про виробництво, яке базується на ручній праці. А тому виникає питання, чи буде підвищена продуктивність праці на фірмі де існує розподіл праці в порівнянні з майстернею де його немає? Різниця між ціми формами організації виробництва полягає в тому, що в першому випадку певні технологічні операції виконують окремі працівники, як правило, невисокої кваліфікації, у другому один високопрофесійний майстер виконує основні операції, а допоміжні, можливо, роблять його учні. Але і в першому і в другому випадку, використовується ручна праця. Безумовно, її розподіл якщо і дасть приріст продуктивності за рахунок підвищення інтенсивності то дуже незначний. А ризики і витрати пов'язані з переходом до нової технології великі.

I, на решті, якщо вже дійсно досить значні кошти вкладаються в створення підприємства, треба бути впевненим в тому що попит на продукцію буди зростати достатньо тривалий час. Інакше навіть мінімальні витрати не можливо буде окупити.

Нам зрозуміло що, основною передумовою переходу від ручної праці до машинної, є довготривало зростаючий попит, як єдиний фактор забезпечення окупності значних капіталовкладень і отримання прибутку. Але в звичайній ринковій моделі все відбувається якраз навпаки. Різко зростає пропозиція товарів, за рахунок зростання продуктивності машинної праці, а попит або не зростає, або навіть знижується, бо звільняються з виробництва робітники, які були заняті ручною працею.

Таким чином, якщо усі ці проблеми, що пов'язані з появою фірми скласти разом і розглянути в певній хронології треба зробити висновок, що для виникнення перших фірм, і пов'язаною з ними промисловою революцією необхідні якісь особливі історичні умови, які, напевно, і склалися в Англії в середині 18 ст. І цей історичний і соціально-економічний феномен повинен бути предметом особливого дослідження.

На фірмі складається технологічний розподіл праці і саме це її принципово відрізняє також від мануфактури де, за висловом Адама Сміта, існує природний розподіл праці [2]. Взагалі природний розподіл праці відомий з ранніх часів історії людства, тобто з часів родоплемінного устрою суспільства. На нашу думку, більш правильна назва такого розподілу праці – управлінський розподіл праці. Тому що він виникає, виключно, з метою полегшення системи управління достатньо великими колективами. Досить просто керувати виробництвом всіх необхідних для життя продуктів в замкнутій системі натурального господарства, коли кожний член спільноти, наприклад, того ж племені, відповідає, за наказом керівника, за виробництво певного продукту. Контроль за результатом виконання завдання в такий системі управління досить простий і ефективний. Управлінський розподіл праці існує в тих виробничих структурах в яких існує постійний наглядовий контроль за результатами праці робітників. Наприклад, в мануфактурах рабовласницького, або феодалного суспільства він базується на неекономічних формах примусу, і в умовах відсутності будь яких економічних стимулів до праці, є єдино можливим.

Фірма – це система технологічного розподілу праці. Капіталістичний спосіб виробництва і є виробництвом товарів саме в умовах технологічного розподілу праці на підприємстві. Поява в Англії в 18 ст. великої кількості дешевої некваліфікованої робочої сили, як наслідок політики «огороджування», створила

одну з необхідних умов переходу до капіталістичного машинного виробництва, що почало базуватися на технологічному розподілі праці. Другою такою умовою переходу до технологічного розподілу праці в рамках фірми, став довготривалий зростаючий попит на бавовняні вироби. Саме це стало поштовхом для широкого використання машин в текстильній галузі економіки Англії. А оскільки зацікавленою в розвитку бавовняного виробництва, в силу певних економічних і соціальних особливостей Англії того періоду, була Ост-Індійська компанія, то дешевого інвестиційного капіталу було достатньо.

В чому полягає особливість використання праці на капіталістичній фірмі? К.Маркс вважав одним з найбільш важливих своїх відкриттів економічної теорії - двоїстий характер праці [3]. Робітник в процесі створення продукту витрачає абстрактну працю і працю конкретну. Якщо давати узагальнене визначення двоїстого характеру праці треба сказати наступне. Абстрактна праця – це витрати людиною своєю жит'євої енергії в тій чи іншій формі. Наприклад, займаючись фітнесом у спортивному залі ми витрачаємо, виключно, абстрактну працю. В той же час, конкретна праця, це праця в певній доцільній формі. Тобто це використання знань в процесі виробництва про те як створити певний продукт.

Особливість використання конкретної праці на капіталістичній фірмі полягає в тому, що вона, в умовах технологічного розподілу праці, витрачається колективним робітником. Колективний робітник це саме той суб'єкт процесу виробництва, хто, з одного боку, знає як виробляти весь продукт від початку процесу виробництва і до кінця, з іншого, він складається з багатьох робітників які зайняті на виробництві і витрачають свою абстрактну працю.

На капіталістичній фірмі праця, що витрачається на створення товару, проходить через певну модифікацію. По-перше, відбувається відділення конкретної праці від абстрактної, носієм абстрактної праці залишається кожний працюючий, а носієм конкретної праці стає увесь виробничий колектив. По - друге, знання про те як виробляти продукт вже не є здобутком одного якогось працівника, якій в технологічному процесі виконує дрібну операцію, воно стає знанням всієї фірми одразу. Тобто матрицею яка запускає і підтримує увесь технологічний процес. І в цьому випадку, коли вже фірма створена і працює, навіть немає необхідності в тому щоб хтось один знав механізм роботи усієї матриці. Тому так швидко в умовах сучасної економіки, при тимчасовому занепаді народного господарства, зникають високотехнологічні виробництва. Прикладом може бути Україна, яка за пострадянський період втратила багато унікальних високотехнологічних виробництв.

Саме ця особливість модифікації праці на фірмі створює, власно кажучи, капіталістичний спосіб виробництва. Цілісний характер конкретної праці починає ділитися на виробничі операції - які виконують окремі працівники - кожна з них сама по собі немає сенсу. Але усі разом, пов'язані певної хронологічною послідовністю, вони створюють високотехнологічний товар. Сучасна технологія побудована таким чином, що виробництво товарів розкидано по всьому світу [7], і як правило, завершується на підприємствах Китаю, при цьому готова продукція має частку конкретної праці власно китайських робітників, можливо, не більше 1%.

Таким чином, характер конкретної праці на капіталістичній фірмі відрізняється від конкретної праці в мануфактурі і ремісничій майстерні і робить технологічно можливим використання машин.

В історії цивілізації організація виробництва на основі технологічного розподілу праці стала спусковим гачком науково – технічного прогресу. Тобто був запущений інвестиційний механізм. Дослідження поступового розвитку і механізму функціонування інвестиційного процесу, на нашу думку, є предметом дужу цікавого дослідження.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість зробити висновок про те що існуюча в сучасному світі система капіталістичного виробництва, яка базується на технологічному розподілі праці, є в історії розвитку людства скоріше випадкове явище ніж закономірне. Її поява - результат унікального збігу двох дуже рідкісних в ринковій економіці обставин. Перша, це формування довготривалої, декілька десятків років, хвилі підвищеного попиту на товари бавовняного виробництва в Англії. Друга, несподівана поява на ринку досить великою кількості робочої сили низької кваліфікації, дуже дешевою внаслідок того, що потенційні робітники не мали в місті ніяких засобів для існування. Поєднання цих умов, в певний історичний період, і призвело в Англії спочатку до появи фірм, а згодом, і до промислової революції.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в запропонованому методологічному підході до аналізу причин і наслідків появи на ринку фірми, як принципово новою форми організації виробництва, метою якого є не задоволення власних потреб виробника і потреб суспільства, а виключно отримання прибутку. В той же час, в дослідженні ми показуємо як в капіталістичній фірмі змінюється характер конкретної праці і яких особливостей вона набуває, відокремлюючись від праці абстрактної. Це дає можливість сформулювати новий підхід в дослідженні економічної природи фірми.

Література:

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. - М.: Экономика, 1989. – 519с.
2. Coase R. The Nature of the Firm / C. Ronald// Economica. 1937. - V. 4 (16). - №9. - p. 386-405.
3. Маркс К. Капитал.-Т.1 / К.Маркс., Ф. Энгельс Соч. 2-е изд. М.: Госполитиздат, Т. 23 – 1960 .- 723с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов./ А.Смит. - М.: Эксмо, - 2007. — 960с.
5. О’Шеннеси Дж. Принципы организации управления фирмой / Дж.О’Шеннеси. - М.: ООО МТ «Пресс», 1999. – .296с.
6. Петюх В. М. Ринок праці/ В.М. Петюх.-К.: КНЕУ 1999- .288с
7. Портер М. Конкуренция /М. Портер.- «Вильнюс»- 2001- 95с.
8. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: навч. посібник. /С.Ф.Покропивний, М.Г. Грещак, В.М.Колот /за ред. д.є.н. проф. С.Ф. Покропивного – К.: КНЕУ, 2001 – .457с.